

הדמוקרטיה הטורקית: דגם לחיקוי?

עפרה בנג'ו

חוקר טורקיה הנודע, ברנרד לואיס, פרסם לפני חמש עשרה שנה מאמר שהפליג בשבחיה של הדמוקרטיה הטורקית והסביר מדוע היא נחשבת לדמוקרטיה היחידה בעולם המוסלמי. לטענתו הדבר נבע מגורמים היסטוריים, פוליטיים, וחברתיים-כלכליים: טורקיה מעולם לא נכבשה על ידי כוחות אימפריאליסטים, הדמוקרטיה שלה לא נכפתה עליה על ידי גורמים חיצוניים כי אם התפתחה בצורה אטית ומדורגת מתוכה פנימה, קשריה עם המערב היו ארוכי הטווח ביותר בין יתר המדינות המוסלמיות והייתה בה התפתחות של חברה אזרחית ללא הישענות על הנפט. גורם חשוב אחר שהצביע עליו לואיס הוא שמאז הקמתה של טורקיה המודרנית התקיימה בה הפרדה בין דת ומדינה. לואיס נדרש אמנם לשלוש ההפיכות שהתבצעו שם עד אמצע שנות התשעים של המאה הקודמת אך הוא ראה בהן מרכיב שמצביע על חוסנה של הדמוקרטיה הטורקית שכן בניגוד למשטרים ערבים מוסלמים אחרים שבהם התבצעו הפיכות צבאיות, בטורקיה הצבא השיב את השליטה לגורמים אזרחיים כעבור זמן קצר.

בעת שלואיס כתב דברים אלה לא נראה היה שמי מהמדינות הערביות הסובבות את טורקיה אכן שאפה לחקות את הדמוקרטיה הטורקית וגם טורקיה עצמה לא עשתה מאמצים לשווק את הזן הדמוקרטי שלה. ואולם כיום הנחלת הדגם הדמוקרטי הטורקי הפכה לשם דבר בעולם הערבי. השאלות שעלינו לשאול הן, אפוא, מה הביא לשינוי הזה? האם המדינות הערביות אכן כה נלהבות לאמץ את הדגם הטורקי כפי שהדבר מצטייר בכלי התקשורת הטורקיים? והאם בכלל ניתן להעתיק דפוסי משטר של מדינה אחת למדינה אחרת?

המהפכות שהתחוללו בעולם הערבי יצרו זהות אינטרסים, כביכול, בין המשטרים החדשים לבין טורקיה ואף העניקו יתר תוקף לדגם הדמוקרטי הטורקי. מצד אחד ההשתחררות מהמשטרים העריצים הגבירה את הצורך בחיפוש אחרי מתכונת פוליטית חדשה שתענה על הצרכים הפוליטיים החדשים של מחוללי המהפכה. מצד שני טורקיה הציבה עצמה כדגם הראוי ביותר לחיקוי על ידי המשטרים החדשים הללו. הנימוקים שהעלו קברניטי המדינה הטורקית, עיתונאים וחוקרים טורקיים שונים לשיווק הדגם הטורקי היו אולי היפוכן של אלו שהוצגו על ידי ברנד לוואיס. הנקודה החשובה ביותר שהועלתה הייתה עובדת היותה של טורקיה מדינה מוסלמית ומכאן שהיא משמשת ההוכחה המובהקת ביותר שלא קיימת סתירה מובנית בין אסלאם לדמוקרטיה. מסקנה אחרת שנגזרת מכך היא שבניגוד לדגמים הכושלים שהמעצמות הקולוניאליות ניסו לכפות על החברות במזרח התיכון, טורקיה מציעה דגם שהתפתח על קרקע של מדינה בעלת תרבות מוסלמית שורשית ומכאן גם שהדמוקרטיה שלה היא אותנטית ומתאימה לאימוץ על ידי חברות מוסלמיות אחרות. עניין אחר שהובלט הוא הרחקת הצבא מענייני הפוליטיקה בימיה של מפלגת השלטון, מפלגת הצדק והפיתוח ה-AKP בעלת השורשים האסלאמיים. דבר זה, כך נטען, חיזק את הליכי הדמוקרטיזציה בטורקיה וגם זה מהלך ראוי להיות מועתק על ידי המשטרים הערביים החדשים. נקודה משמעותית אחרת שהובלטה היא הקשרים האמיצים שכוננה טורקיה של ה-AKP עם המדינות הערביות מוסלמיות של האזור דבר שעמד בניגוד לאוריינטציה המערבית המובהקת של הממשלות הקודמות והמדיניות הסתגרנית שלהן כלפי העולם הערבי. נקודה זו והתייצבותה של טורקיה לצדם של המהפכנים נותנת לדעתם של הדוברים הטורקים לגיטימציה וצידוק לאימוץ ההליך הדמוקרטי הטורקי. כדבריהם של שני חוקרים טורקיים: " הדמוקרטיה הטורקית הגיעה לכלל בשלות ואנקרה חשה עצמה בטוחה דיה כדי להעניק השראה למדינות המזרח התיכון."

טורקיה לא הותירה את הצהרותיה כדיבורים בעלמא אלא פעלה במרץ לקידום תפישותיה אלה. מאז שפרץ "האביב הערבי" היא עורכת כנסים ומפגשים לפעילי אופוזיציה בעבר ובהווה במדינות ערב השונות לשם דיון בנושא הדמוקרטיזציה. המקרה המובהק ביותר הוא של פלגי האופוזיציה הסורית שאותם אימצה אנקרה לחיקה. כך מאז תחילת ההתקוממות בסוריה נערכים כנסים של גולים ופעילים סורים ובכללם האחים המוסלמים במקומות שונים בטורקיה כדי להכין את הקרקע למשטר שיקום אחרי נפילתו של משטר הבעת'. באופן זה טורקיה מנסה לקנות לה השפעה הן על תכני הדיונים והן על המשטר העתידי בסוריה. כחלק מהפעילות הכוללת להגברת השפעתה

בעולם הערבי מפתחת טורקיה קשרים תרבותיים ענפים עם מדינות ערב השונות ובכללם קידום הוראת השפה הערבית או הפעלת שידורים בשפה הערבית בטורקיה.

חמוש בהישגים אלו יצא ראש ממשלת טורקיה רג'פ טייפ ארדואן באוקטובר 2011 למסע שהקיף את המדינות המהפכניות החדשות: מצרים, לוב ותוניסיה. מטרת הביקורים שנראו כמעין מסע ניצחון הייתה "לשווק" את הדגם הדמוקרטי הטורקי למדינות הללו שמחפשות את דרכן בסבך הפוליטי החדש. על פניו, נראה היה שארדואן אכן התקבל כגיבור במדינות הללו כאשר ההמונים צבאו בכיכרות לקבל פניו ולהריע לו. עיתונאים ערבים אף הפליגו בשבחיו של ארדואן ושל הדגם הדמוקרטי הטורקי שהוא מייצג ודיברו בהערצה על הצלחותיה של טורקיה בראשותו של ארדואן. אולם מתחת למעטה ההתלהבות הזאת בצבצו לא מעט ספקות וחששות ביחס לתקפות הניסיון הטורקי לגבי מדינות ערב וכן לכוונותיה האמיתיות של טורקיה.

הספקות הללו הם נחלתם של גוני הקשת הפוליטיים השונים בעולם הערבי, הן של הליברלים והן של המפלגות והקבוצות האסלאמיות השונות. מה היו ההשגות שהועלו ביחס לדגם הטורקי ותקפותו למדינות ערב? החוקר הידוע סאמי זביידה מטיל ספק בכך שניתן להעתיק את הדמוקרטיה הטורקית למדינות הערביות וזאת בשל הרקע ההיסטורי, החברתי, והפוליטי השונה שבו התפתחה הדמוקרטיה בארץ זו. יתירה מזאת, לדעתו טורקיה של ה-AKP הולכת ומתרחקת מהדגם הדמוקרטי ומפתחת במקום זאת מאפיינים של משטר המכונה על ידו רוב סמכותני (majoritarian authoritarianism), שאינו בהכרח ראוי לחיקוי.

העיתונאי המצרי איש אל-אהראם, עבד אל-מנעם סעיד, מטיל גם הוא ספק לתקפות הדגם הטורקי למצרים. הגם שסעיד מעיד על עצמו שהוא מעריץ גדול של ארדואן ושל הישגיה של טורקיה בהנהגת ה-AKP הוא מזהיר מפני השימוש שעלולה לעשות טורקיה ביצוא הדגם שלה ככסות ליצוא חילופות טורקית חדשה שהמצרים אינם זקוקים לה. אי לכך, סעיד ממליץ לקברניטיה החדשים של מצרים לאזור אומץ ולפתח דגם אוטנטי מקורי משלהם שישאב מהניסיון החיובי שהיה למצרים בראשית דרכה בשנות העשרים של המאה הקודמת. דברים דומים כתב חסן אבו טאלב שאף שלל כל אפשרות מעשית לשכפול דגמים של דמוקרטיה.

ביקורת חריפה אחרת נמתחה מכיוונם של האחים המוסלמים. עוד לפני שהגיע ארדואן לביקור במצרים ואף במהלך הביקור עצמו הוא קרא לכינונו של משטר חילוני כפיתרון הטוב ביותר עבור מדינה זו. דובר האחים המוסלמים, מחמוד עיזלאן, הגיב בזעם בהגדירו את דבריו של ארדואן כהתערבות בענייניה הפנימיים של מצרים. עיזלאן גם הטיל ספק ביחס לאפשרות של שכפול דגמים פוליטיים בהדגישו כי נסיבות מיוחדות "כפון" על טורקיה לקבל את תפישת החילוניות. גישה ביקורתית אחרת אם כי מעודנת הרבה יותר הייתה של עבד אלאלאה בנכיראן, מנהיג מפלגת הצדק והפיתוח המרוקנית וראש ממשלתה החדש של מרוקו. בהצביעו על כך שמפלגת הצדק והפיתוח האסלאמית של מרוקו קדמה לזו של טורקיה הוא הביע תקווה שמרוקו תצליח לפתח "דגם מרוקני" משלה.

בסיכומו של דבר ניתן לומר שמאמציה המתמשכים של טורקיה לשווק את הדגם הדמוקרטי שלה נתקלים בחשדנות ובספקות רבים בעולם הערבי. יש חשש שטורקיה תשתמש בו כמסווה לקידום שאיפותיה הפוליטיות במרחב הערבי. הביטוי שהחל להיות רווח בקרב פובליציסטים ערבים של החייאת הח'ליפות הוא רק אחד מסממני החשדנות הזאת. מנגד המפלגות האסלאמיות שעלו כפורחות במדינות שלאחר המהפכה אינן ששות כלל וכלל לאמץ את הדגם החילוני המתחייב מאימוץ הדמוקרטיה נוסח טורקיה. יש גם המטילים ספק בעצם היותה של טורקיה עצמה מדינה דמוקרטית במלוא מובן המילה כאשר חופש הפרט, חופש הביטוי וההתאגדות נראים מוטלים בספק וכאשר מעל ששים עיתונאים ו-3000 מתומכי המפלגה הכורדית נמקים בבתי הסוהר. חשוב מכל, המשטרים המהפכניים החדשים מבקשים לפתח משטר אותנטי משלהם ולא כזה המיובא או נמצא בצילה של מדינה חזקה לא ערבית באזור.

הנך נמנה על רשימת התפוצה של מרכז משה דיין ללימודי המזרח התיכון ואפריקה. אם ברצונך שלא להימנות עליה אנא שלח דוא"ל לכתובת listserv@listserv.tau.ac.il עם הכותרת "unsubscribe dayan-center".

במידה והינך מבקש להכנס באופן קבוע לרשימת התפוצה של מאמרי "צומת המזה"ת" אנא שלח

הודעה ל Dayancen@post.tau.ac.il